

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

ANTANAS VAIČIULAITIS

STENDHALIS LIETUVOJE

Atspaudas

iš

L. K. M. Akademijos *Suvažiavimo Darbų* VIII t.

201-218 psl.

ROMA 1974

STENDHALIS LIETUVOJE

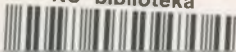
I. Pradėjus ši straipsnį apie didžiojo prancūzų rašytojo Stendhalio (1783-1842) kelionę per Lietuvą, nejučiomis grįžo atsiminimai.

Mokydamasis Vilkaviškio gimnazijoje, tarpais per ilgąją pertrauką, pasivaikščiodamas nueidavau ligi dvaro rūmų miesto pakraštyje.

Iš pradžių visai nežinojau, kad tas dvaras 1812 m. birželio mėnesį porą dienų buvo virtęs prancūzų imperijos galybės centru, kai ten apsigyveno Napoleonas, su savo pulkais žygiuodamas į Rusiją. Tai patyriau tik vėliau, M. Gustaičio *Stilistikoje* paskaitęs ištrauką iš kun. B. Butkevičiaus atsiminimų apie imperatorių ir jo armiją Vilkaviškyje. Aplinkui ten anomis dienomis buvo pilna prancūzų kariuomenės. *Lietuvių Enciklopedijoje* rašoma, kad jos ten būta pustrečio šimto tūkstančių. O visi miesto namai buvo užimti « maršalų, generolų ir kitų aukštų karių. Klebonijoj buvo apsigyvenęs Neapolio karalius Jokimas Muratas, Vilkaviškio gydytojo namuose — Italijos vicekaralius Eugenijus ... Kariuomenei pailsėjus, buvo surengtas Vilkaviškyje paradas, kurį priėmė Napoleonas su štabu. Parado metu buvo paskelbtas karas Rusijai »¹.

Prancūzų didžiajai armijai patraukus tolyn, maždaug už mėnesio per Lietuvą pervažiavo ir Stendhalis, kurio artimas giminaitis ir globėjas buvo Pierre Daru, imperijos generalinis intendantas, didysis administratorius, ministeris valstybės reikalams. Jauanas per jo protekciją patekęs į kavalerijos dragūnus, paskiau Stendhalis, su pertraukomis, turėjo administracines, intendantūros pareigas. 1807 m. jis buvo pakeltas į « karų komisarų pavaduotojus ». Komisarais tada Prancūzijoje buvo vadinami karininkai ar kariniai valdininkai, kurių žinioje buvo administraciniai ir teismų reikalai. Prabėgus eilei metų, kreipdamasis į valdžios įstaigas, Stendhalis rašė (1814, 1816, 1819 m.), kad anam darbui jis buvo « paskirtas Karaliaučiuje ». Tai betgi nereiškia, kad rašytojas jau tada būtų nukeliavęs ligi lietuviškų žemių. Tuos jo žodžius reikia suprasti,

¹ *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., Bostonas 1966, 109 psl.

kad paskyrimas atėjo iš Karaliaučiaus. Yra žinoma ir jo data — liepos 11 d. Taip pat žinoma, kad liepos 10 d. Stendhalis buvo Braunschweige, iš kur yra vienas tos datos jo laiškas seseriai Paulinai į Grenoblį. O liepos pirmą jis seseriai rašė kiek mišlingai: « Nuo Karaliaučiaus užėmimo mes nieko nepatyrėme. Trauksime į Kuršą, puikų kraštą ir išvykimo punktą į Petro miestą ».

Po kelių dienų pasirašius Tilžės sutartį, žygis į Kuršą atkrito. Išnyko ir progą Stendhaliui jau tada pasukti per Lietuvą.

II. Stendhalis Lietuvą pervažiavo po penkerių metų, tik jo kelias kiek skyrėsi nuo Napoleono.

Kaip skaitome istoriko Broniaus Dundulio veikale², imperatorius su savo didžiąja armija arčiau Lietuvos ir per mūsų kraštą keliavo taip: Karaliaučius, kur Napoleonas buvo birželio 12-17 d., Vėluva, Įsrutis, Gumbinė, Stalupėnai, Virbalis, Vilkaviškis (birželio 21-22 d.), Pilviškiai, Skriaudžiai, Kaunas ir iš tenai — Vilnius.

Stendhalis važiavo pro Marijampolę — *le village de Mariampol*. Taip jis rašė jau iš Rusijos spalio 18 dieną. Jis keliavo kaip « karų komisarų pavaduotojas », inspektorius, auditorius, intendantūros pareigūnas. Rusijoje jam ir teko daugiausia rūpintis intendantūros reikalais — maisto surinkimu prancūzų kariuomenei.

Apie tikslią savo išvažiavimo datą Stendhalis pranešė seseriai laiške liepos 14 dieną:

« Iš Paryžiaus į Vilnių iškeliausiu nuo ateinančio ketvirtadienio už aštuonių dienų, tai yra, liepos 23, kaip aš manau ... Be reikiamų pinigų nusipirkti arkliams prie Nemuno, turiu rėkiančią dviejų tūkstančių dešimties frankų skolą savo siuvėjui. Sąskaitą pasiunčiau tėvui »³.

Išvykimo dieną Stendhalį priėmė imperatorienė Saint-Cloud mieste. Tą pat dieną savo laiške seseriai jis rašė, kad imperatorienė « kelias minutes kalbėjo apie kelią, kuriuo važiuosiu, kelionės ilgumą, ir taip toliau ». Jis norėjo pamatyti Romos imperatorių (Napoleono sūnų), bet kūdikis miegojo, ir teko porą valandų palaukti, o tai buvo ne visai patogiu, nes rašytojas buvo apsivilkęs « išeigine uniforma ir mezginiuotas ». Belaukdamas jis ir parašė ilgesnį laišką seseriai. Laiškas tuo įdomus, kad iš jo patiriame Stendhalio kelionės tvarkaraštį ir vaizdą, kokis tada turėta apie Lietuvą aukštuose, net paties dvaro sluoksniuose Prancūzijoje. Ten skaitome:

² BR. DUNDULIS, *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paryžius 1940, 90 psl.

³ STENDHAL, *Correspondance*, I t., Édition établie et annotée par HENRI MARTINEAU et V. DEL LITTO, Paryžius 1962, 649 psl.

«Štai mano kelias, kurį tu galėsi pasekti žemėlapyje : iš Paryžiaus į Châlons, Metzą, Mainzą, Frankfurtą prie Maino, Weimarą (Vokietijos Atėnus, tai ten gyvena Goethe ir gyvena Schilleris. Taip yra, kadangi kunigaikštis mėgsta literatūrą ir meną, jis turi rūmus geriau parinktose vietose, negu kad Prancūzijos, Rusijos ar Austrijos rūmai), į Leipzigą, Torgau, Frankfurtą prie Oderio, Kunitzą, Karaliaučių (kur visos moterys yra dailios), Įsrutį, Gumbinę, Kauną (kurio intendantas yra mano draugas kavalierius de Noüe), Vilnių ir iš tenai į miestelius, kurių aš nežinau, ligi Dauguvos. Keliausiu labai greitai, nes ligi Karaliaučiaus manęs lauks pastotės, bet nuo tenai jau galima pajusti plėšikavimų malonumus ; tai padvigubėja Kaune ; sako, tu gali keliauti penkiasdešimt mylių po apylinkes ir nesutikti nė gyvos dvasios (man atrodo, kad visa tai labai išpūsta ; tai Paryžiaus gandai, kvailos šnekos). Princas arkikancleris vakar man sakė pasistengti ir būti laimingesniai už vieną iš mano kolegų, kuriam nuo Paryžiaus ligi Vilniaus prireikė dvidešimt aštuonių dienų. Tose tai nuniokotose dykynėse sunku pasivaryti, ypač su mano vienietiška karietėle, užversta tūkstančiais paketų ; nėra žmogaus, kuriam nebūtų atėję į galvą man jų prisiūsti.

«Beje, su manim norėjo keliauti Kajetonas ; jam atsakiau, kad mano karietoje fiziškai įmanoma sutalpinti tiktai mane ir mano tarną. Į tai jis man atsakė išūliu laišku, priekaištaudamas, kad buvau siūlėsis jį pasiimti su savim ... O laiško priede jo tėvas apšaukė mane šarlatanu »⁴.

Tarp kita ko, iš Stendhalio čia sužinome, kad laiškam tada iš Paryžiaus estafetės keliu pasiekti Vilnių « tereikėjo dešimt dienų ». O minimas Kajetonas, kurio pavardė Gagnon, buvo Stendhalio giminaitis iš motinos pusės, devyniolikos metų vaikinasis.

Tą pat dieną iš Saint-Cloud Stendhalis parašė ir sesers vyrui François Périer-Lagrange. Laiške yra ir tokia vieta apie kelionę :

«Man labai praverstų tavo puiki sveikata. Dvidešimt dienų ir dvidešimt naktų išbūsiu nesustodamas. Turiu du didžiulius portfelius ir penkiasdešimt specialių paketų, šalia kitų, laišką, kurį Jos Didenybė Imperatorienė ką tik man įdavė, man patardama greitai jį nugabenti Imperatoriui »⁵.

Aišku, Stendhalis nevažiavo be jokios atvangos. Pirmą kartą jis sustojo, kaip patiriame iš laiško seseriai, po septyniasdešimt dviejų valandų kelionės. Buvo tai Eckartsberge, netoliese nuo Jenos ir Weimaro. Turbūt, tokiais šuoliais jis skubėjo ir ligi Lie-

⁴ Ten pat, 650-651 psl. ; žr. priede prancūzišką originalą.

⁵ Ten pat, 652-653 psl.

tuvos. Stendhalio specialistas Henri Martineau savo veikale *Le Calendrier de Stendhal* nurodo, kad Marijampolę rašytojas pasiekė rugpiūčio mėnesį. Tai turėjo būti mėnesio pradžioje, nes apie rugpiūčio dvyliktą jis persikėlė per Berezinos upę, vykdamas į Bojarinkovą, kur buvo imperatoriaus štabas.

III. Kaip sekėsi Stendhaliui Lietuvoje, sunku spėti, kadangi jo dienoraščiai iš ano laikotarpio yra žuvę. Skubėdamas pas imperatorių ir gabendamas jam du didžiulius ministerių portfelius su pranešimais, jis vargiai gaišo su ilgesniais užrašais Lietuvoje. Iš kitų laikotarpių jo dienoraščiai dažnai leidžia autoriaus gyvenimą sekti žingsnis po žingsnio. Nėra nė jo laiškų iš kelionės per Lietuvą į Rusiją. Tad nežinia, ar jis ištesėjo ir tai, ką anksčiau buvo žadėjęs — ar pirkosi arklius panemunėse.

Vis dėlto iš jo buvimo ir iš jo reikalų Lietuvoje galima rasti keletą smulkmenų.

Viena liečia jo raštus.

Iškeliaudamas iš Prancūzijos, Stendhalis pasiėmė savo apmatų tapybos istorijai Italijoje. Dar 1811 m. jis suredagavo spaudai pranešimą, kad turi parašęs du tos istorijos tomus ir siunčia juos į Paryžių spausdinti. Savo pranešimo jis greičiausia neatidavė laikraščiams, kadangi, kaip pažymi Stendhalio specialistas V. del Litto, jisai tada « ano veikalo nebuvo pabrėžęs nė žodžio »⁶. (*Correspondance*, I). Bet leisdamasis Lietuvos pusėn, Stendhalis jau buvo pasistūmėjęs ir vylėsi turėsiąs laiko prie jo padirbėti Rusijoje. Yra žinių, kad Maskvoje jis truputį triūsinėjo prie tos meno istorijos. Pats Stendhalis tada sakėsi išsivežęs dvylika sąsiuvinių. Beje, dar prieš kelionę jis buvo davęs savo rankraštį nukopijuoti. A. Vinogradovas knygoje *Stendal i ego vremena* teigia, kad ant Nemuno kranto « pirmą kartą būsimasis meno istorijos Italijoje autorius surinko į vieną vietą visus savo apmatų, surašytus į popiergalius, stropiai juos perrašė į sąsiuvinius su ty mo viršeliais ir sudėjo viską į lagaminuką »⁷. Paskui, bėgant iš Rusijos, tie dvylika žalių tomelių žuvo Maladečinoje (Mołodeczno). Praslinkus keleriems metams nuo tų įvykių, Stendhalis (1816) rašė Louis Crozet :

« Grįžęs į Paryžių, minėtus apmatų nusirašydinau iš rankraščio originalo, bet nebuvo galima atgauti pataisymų, padarytų tuose dvylika gražių žalių tomelių, mažo *in-folio*, kuriuos suėdė kazokai »⁸.

Beliktų pridurti, kad meno istorija pasirodė 1817 m.

⁶ Ten pat, 1356 psl.

⁷ A. VINOGRADOV, *Stendal i ego vremena*, Maskva 1938, 63 psl.

⁸ STENDHAL, *Correspondance*, I t., 824 psl.

Kelionė už Kauno Stendhaliui buvo varginga. Kraštas, kaip tai matyti iš amžininkų pasisakymų, kurių pavyzdžių duoda ir Br. Dundulis minėtame veikalė, buvo nuniokotas. Jau pasiekęs Smolenską, Stendhalis 1812 m. rugpiūčio 24 d. laiške Felix Faure skundėsi, kad patyręs « daug kliūčių Vilniaus krašte »⁹. Tų nelaimių vietą jis vadina Boyardowiscoma, prie Krasnės (près de Krasnoie), kur rašytojas atsidūrė, kai sritis dar nebuvo, anot jo, suorganizuota. Skaitome laiške apie jo vargus Vilniaus krašte :

« Aš turėjau nepaprastus fizinius skausmus. Kol ten nusivariau, palikau savo karietą, ir toji karieta manęs jau niekadės neprisivijo. Gal ji buvo apiplėšta. Man pačiam tai būtų tik pusė bėdos, apie keturi tūkstančiai frankų vertės žuvusių daiktų ir nepatogumas, bet aš visiems gabenau daiktų »¹⁰.

A. Vinogradovas anoje savo knygoje tvirtina, kad Stendhalis « tris kartus buvo bežūstas arti Vilniaus Bojordoviske »¹¹.

IV. Rusijoje Stendhalis buvo paskirtas į Smolenską sudarinėti maisto atsargų prancūzų armijai Smolensko, Mogiliavo ir Vitebsko gubernijose. Paties žodžiais tariant, tam paskyrimui jis priešinosi kaip velnias. Savo didesnėje ar mažesnėje žinioje jis turėjo prancūzų intendantus tose gubernijose. Taip laiške jis iš Maskvos spalio 15 d. rašė savo draugui Kauno intendantui Noüe. Stendhalis į jį kreipėsi tokiu gyvenimišku reikalu :

« Taigi, esu visai nuskaręs. Netrukus visi tai pastebės, jeigu nesugebėsiu išigyti vienas ar dvejas kelnes. Tokioje dėjoje, turėdamas visišką pasitikėjimą tamstos paslaugumu, prašau pirmam pravažiuojančiam kolegai nupirkti Kaune ar Vilniuje keturias ar penkias uolektis mėlynos gelumbės arba šešias ar septynias kašmiro, taip pat mėlyno.

Jei viso to nebūtų Tamstos gubernijoje, pavesk auditoriui nupirkti Vilniuje »¹².

Iš prašymo nieko neišėjo, nes laišką rusai sugavo, ir jis buvo paskelbtas tik 1913 m. Pagaliau, jei laiškas ir būtų tada pasiekęs Kauną, intendantas Noüe vargiai būtų spėjęs ką nors padaryti : spalio 23 d. jis ten mirė.

Rusijoje Stendhalis jautė ir kitą spragą. Nors buvo nevedęs, bet Italijoje ir Prancūzijoje vis būdavo prisisukęs prie vienos ar kitos damos. Laiške iš Rusijos jis guodėsi grafienei Beugnot :

⁹ Ten pat, 657 psl.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ A. VINOGRADOV, *Stendal i ego vremena*, Maskva 1938, 67 psl.

¹² STENDHAL, *Correspondance*, I t., 666 psl.

« Štai, Ponia, didelis nepatogumas ... Pavyzdžiui, neturėjau progos tarti žodžio moteriai nuo Marijampolės miestelio, Prūsuso »¹³.

Beje, Marijampolė tada priklausė Varšuvos Kunigaikštijai, o ne Prūsams.

Paties laiško data yra spalio 18 d. Porą dienų anksčiau jis iš Maskvos panašiai rašė grafienei Daru :

« Jeigu ne tai, viskas eina gerai, moterų mes neregėjome nuo Lenkijos pašto stočių šeiminkų, bet užtai esame dideli gaisrų žinovai »¹⁴.

Iš Smolensko atgal Prancūzijon Stendhalis pajudėjo lapkričio 11 d. Gruodžio 4 d. jis buvo Maladečinoje, kur, kaip matėme, dingo jo meno istorijos užrašai. Be to, Maladečinoje, tariant paties žodžiais, jis padarė « gražų sprendimą ». Štai kaip ši epizodą Stendhalis nupasakojo savo seseriai laiške jau iš Karaliaučiaus 1812 m. gruodžio 28 :

« Maladečinoje, manding, apie trisdešimt mylių nuo Vilniaus, jausdamasis sušalęs ir nusilpęs, aš padariau gražų sprendimą pralenkti kariuomenę. Su ponu Busche per tris valandas sukorėme keturias mylias ; mūsų laimei, dar suradome tris arklius pastotėje. Mes iškeliavome ir į Vilnių atvykome gana nusivare »¹⁵.

Išeitų, kad tas keturias mylias Stendhalis su prancūzų intendantu Busche per sniegus nubrido pėsti, kol rado pašto stotį su arkliais. Beje, mylios čia visur yra prancūziškos — *lieue*.

Lietuvos sostinę Stendhalis pasiekė iš vakaro, gruodžio 6 d.

Tame pat laiške iš Karaliaučiaus jis rašė :

« Vėl iškeliavome 7 ar 8 ir atvykome į Gumbinę, kur truputį grįžo fizinės jėgos ».

Henri Martineau teigia (*Le Calendrier de Stendhal*), kad iškeliavo gruodžio 7 d.¹⁶ Vėliau dienoraštyje ir Stendhalis mini gruodžio 7 d.

Yra spėjimų, kad Vilniuje Stendhalis galėjo būti prancūzų komendatūroje, vyriausio intendanto ir vyriausio prancūzų izdininko būstinėje, o taip pat prancūzų armijos štabe. Visos tos įstaigos buvo Pilies gatvėje (dabar 76,29 ir 35 nr.).

A. Vinogradovas savo romane *Trys laiko spalvos* mini, kad Vilniuje Stendhalis buvo apsistojęs italo Oliverio smuklėje. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad tasai buvo prancūzų šnipas. O knygoje *Stendal i ego vremena* autorius rašo, kad Stendhalis Vil-

¹³ Ten pat, 677 psl.

¹⁴ Ten pat, 674 psl.

¹⁵ Ten pat, 688-689 psl.

¹⁶ H. MARTINEAU, *Le Calendrier de Stendhal*, Paryžius 1950, 129 psl.

niuje kontrabandininkui ar gal tarnui viešbutyje atidavė savo muni-dierių, kuriame buvo užsiūti auksiniai liudiorai, ir tik paskui apsi-žiūrėjo, ko netekęs¹⁷. Su panašiai įsiūtais pinigais Waterloo mūšio metu bastėsi Stendhalio herojus Fabricijus *Parmos vienuolyne*.

Būdamas Vilniuje, Stendhalis parašė trumpą laišką savo sese-riai Paulinai. Tai vienintelis jo dokumentas iš Lietuvos. Dabar jis laikomas Grenoblio bibliotekoje¹⁸. Kaip retenybę, čia duodame jo vertimą :

« Vilnius, 1812 m. gruodžio 7.

Aš laikausi gerai, mano miela bičiule. Dažnai galvojau apie tave ilgame kelyje nuo Maskvos ligi čia, kuris užtruko penkias-dešimt dienų. Praradau viską, ir teturiu drabužius, kuriais vilkiu. Jau kur kas gražiau, kad esu liesas. Patyriau daug fizinių kančių, jokie moralinio pasitenkinimo ; betgi viskas pasimiršo, ir esu pasi-ruošęs vėl pradėti Jo Didenybės tarnybą »¹⁹.

Toliau eina linkėjimai ir parašas : Serin, Kapitonas. Toks parašas nestebina, nes po laiškais jis išsigalvodavo daugybę visokių vardų. Vien iš Smolensko turime tokių jo parašų : Generolas Cok, h, Henry, Ch. Chomette, Gelé, Du Boin ...

Iš Vilniaus Stendhalis patraukė į Kauną, o iš tenai į Gum-binę ir Karaliaučių.

Aname laiške iš Karaliaučiaus, kur jis išbuvo nuo gruodžio 14 ligi 30, Stendhalis seseriai pasakojo, kad kelyje nuo Vilniaus « žuvo generolai, komisarai ordonatoriai ». Bet iš Stendhalio ko nors plačiau apie tai nesužinome. Anų dienų vaizdą lengvai galime susidaryti iš kitų bėgimo liudininkų. Smulkų traukimosi paveikslą duoda Napoleono seržantas Bourgogne savo *Memuaruose*. Jis pasa-koja, kaip prancūzai ir sąjungininkai grįžo išbadėję, sušalę, nudris-kę, be užuovėjos pūgose, o tie, kurie jau nepajėgė eiti, buvo palikti mirčiai prie kelio. Viename griovyje Bourgogne suskaitė du šim-tus negyvai sušalusių ar užsinuodijusių prancūzų. Kai jis pats prie Nemuno įkrito į apledijusią duobę, veltui šaukėsi pracinančių karių pagalbos. Tik vienas senas grenadierius prisiartinio, bet iš-traukti negalėjo — buvo be rankų²⁰.

Lietuvoje Stendhalis rūpesčio turėjo su savo giminaičiu Kaje-tonu Gagnon, kuris vis dėlto buvo atsidūręs Rusijoje, kaip « laiki-nas karų komisarų padėjėjas ».

¹⁷ A. VINOGRADOV, *Stendal i ego vremia*, Maskva 1938, 81 psl.

¹⁸ Bibliotheque de Grenoble, R 302, fol. 240.

¹⁹ STENDHAL, *Correspondance*, I t., 688 psl.; žr. priede originalo tekstą.

²⁰ BOURGOGNE, *Mémoires*, 10 psl.

Tame pat laiške iš Karaliaučiaus skaitome :

« Patekę čia, mes matėme atvykstant visus, išskyrus Kajetoną. Atrodo, kad jisai susirgo dar prieš Vilnių. Čia ponas Daru man pasakojo aptikęs jį Vilniuje visai nusiminusį, raudantį ir gailaujantį savo motinos. Ponas Daru paskolino jam pinigų, paskui paskutinį savo arklį ir paskutinę porą batų, iš tikrųjų gražus pasielgimas šiais maišaties laikais, kada arklys reišė gyvybę. Aš bandžiau išsiaiškinti visas tas nelaimingas aplinkybes ; visi gailisi šio vargšo jaunikaičio dalios, tačiau niekas neprideda nė vieno fakto prie to, ką ponui Daru sakė jo tarnai, kurie paskutiniai Kajetoną matė už mylios nuo Kauno. Kai visa tai dėjosi, aš jau buvau už penkių ar šešių mylių nuo tenai »²¹.

Stendhalis nuogaštavo, ar Kajetonas, kuris neturėjo « pageidaujamos ištvermės », bus išlikęs gyvas, arba gal jis bus patekęs į nelaisvę. Rodyklėje prie Stendhalio laiškų²² (*Correspondance*, I) skaitome, kad Kajetonas Gagnon (1793-1812) « dingo Rusijoje ». Bet iš visų aplinkybių atrodo, kad jis sukrito arti tų vietų, kur jį paskutiniai matė Daru tarnai. Dar prieš Vilnių susirgęs, susikrimtęs ir išsekęs, Kajetonas savo dienas bus baigęs Kauno apylinkėse. Tad Lietuvos žemėje bus amžinai likusi Stendhalio giminė — Kajetonas Gagnon.

Pats Stendhalis Gumbinę pasiekė, turbūt, pro Virbalį. Tokį kelią iš Kauno bėgantiems prancūzams mini savo *Memuaruose* guvusis Napoleono seržantas Bourgogne²³.

Karaliaučiuje išbuvęs šešiolika dienų, Stendhalis gruodžio 30 d. juodmedžio rogemis iš lietuviškų žemių leidosi Dancigo link.

V. Kelionė per Lietuvą ir pati Lietuva nepaliko žymesnių pėdsakų Stendhalio veikaluose. Gal daugiausia užuominų rastume jo laiškuose. Lietuvos vardo jis nemini, o tiktai atskiras jos vietas — Vilnių, Kauną, Marijampolę, Nemuną. Savo siela jis buvo pietietis, o jo svajonių kraštas — Italija.

Vis dėlto retkarčiais savo mintyse ir raštuose jis grįždavo į Lietuvą.

Savo knygoje apie Napoleoną, kurią jis laiko didžiausiu vyru nuo Cezario dienų, Stendhalis mini Kauną, Vilnių, Nemuną, Tilžę, « narsųjį Kosciušką », kuris « veltui stengėsi apginti savo tėvynę »²⁴.

²¹ STENDHAL, *Correspondance*, I t., 689 psl. ; žr. priede originalinį tekstą.

²² Ten pat, 1531 psl.

²³ BOURGOGNE, *Mémoires* 315 psl.

²⁴ STENDHAL, *Napoléon*, II t., Paryžius 1929, 111 psl.

Pirmame tome Stendhalis truputį plačiau pasisako apie Lenkijos, taigi tuo pačiu ir Lietuvos padalinimą :

« Lenkija savo santykiais su Stockholmu ir Konstantinopoliu sudarė vidurio Europai didžiulį pylimą. Austrija ir Prūsija buvo tokios kvaišos, o Liudvikas XV toks ištižęs, kad prikišo savo nagus prie sunaikinimo vienintelio laido savo ateities saugumui. Napoleonas turėjo bandyti aną pylimą atstatyti »²⁵.

Autorius tame pat tome galvoja, kad « 1812 metų karas buvo natūrali Tilžės sutarties išdava ». Anot Stendhalio, « karas prieš Rusiją buvo populiarus Prancūzijoje, kadangi Liudviko XV silpnumas leido padalinti Lenkiją »²⁶.

Autobiografiniame romane *Vie de Henri Brulard* Stendhalis vėl sumini Vilnių, taip apibūdindamas save :

« Dideliuose pavojuose esu natūralus ir paprastas... Ponas Daru, kuris manęs nemėgo, tą pat rašė savo žmonai, manding, iš Vilniaus, po pasitraukimo iš Maskvos »²⁷.

Savo apdūojimus ant Nemuno kranto jis aprašo netikėtoje vietoje — *Tapybos istorija Italijoje*. Antrame tome autorius plačiai samprotauja apie žmonių ir tautų temperamentus, kurių, pasiremdamas anų laikų autoritetu gydytoju Georges Cabanis, jis priskaito šešis. Esą, tokios mintys jį lydėjo ir tada, kai jis žiūrėjo į Napoleono kariuomenę, besikeliančią per Nemuną. Tai randame knygos skyriuje apie sangvinikus :

« Šis temperamentas yra aiškiai dažnesnis Prancūzijoje. Taip aš galvojau ant Nemuno krantų 1812 m. birželio 6 d., matydamas per upę keliantis aną nesuskaičiuojamą armiją, sudarytą iš tiekos tautų, ir kuri turėjo patirti patį atmintiniausią sutriuškinimą, apie kokį istorija yra bylojusi. Mane vertė abejoti niauri ateitis, kurią išvelgiau begalinių Rusijos lygumų tolybėse, ir taip pat azartiškas mūsų generolo genijus. Pavargęs nuo tuščių spėlojimų, grįžau prie pozityvių žinių, užtikrintos priebėgos visokiais atvejais. Tebeturėjau Cabanis tomą, ir iš sakinių atsekdamas jo mintis, ieškojau pavyzdžių veiduose tiekos kareivių, kurie dainuodami ėjo pro mane, ir tarpais staptelėdavo, kai tiltas užsigrūdavo »²⁸.

Vaidzas galėtų mums pasivaidenti didingas ir pakutenti mūsų lietuviškus jausmus : štai toks garsus rašytojas stovi ant Nemuno kranto, svarstydamas žmonių ir tautų kelius ! Bet iš tikrųjų buvo

²⁵ Ten pat, I t., 234 psl.

²⁶ Ten pat, 231 psl.

²⁷ STENDHAL, *Vie de Henri Brulard*, texte établi par Henri Martineau, Paryžius 1953, 286 psl.

²⁸ STENDHAL, *Histoire de la peinture en Italie*, texte établi et annoté par Paul Arbelet, Paryžius 1924, XCIII skyfius.

kitaip. Napoleono pulkai per Nemuną kėlėsi birželio 24 d., o ne šeštą, kada Stendhalis buvo dar Prancūzijoje. Tiesa, savo knygoje apie Napoleoną jis duoda tikrą datą. O jei Stendhalis ir galvojo panašiai ant Nemuno kranto, tai galėjo būti pirmoje rugpiūčio pusėje. Pagaliau tai ne pirmas atsitikimas, kad jis sumaišo vietas ir apie jas kalba, lyg jose būtų lankęsis, nors jų niekadoms nebuvo matęs, pavyzdžiui, Varšuvos, Poznanės, Paestumo. Knygoje *De l'Amour* jis pasakoja matęs 1807 m. vieno prancūzų pulkininko pristatymą poniai Struve Karaliaučiuje. Iš tikrųjų tai galėjo būti Braunschweige, kur jis buvo pažįstamas su tokia ponia²⁹.

De l'Amour turi vieną užuominą ir apie Vilnių. Po pagrindinio teksto veikale yra pluoštas fragmentų. Prie kai kurių pažymėtos vietos, kur jie buvo parašyti. Anas vilniškis fragmentas taip skamba :

« Tamsta man apie ambiciją kalbi, kaip apie išsiblaškyimą, — sakydavo Kamenskis, kai tik aš risčia kas vakaras išjodavau pasimatyti su kunigaikštyte į Kolich ; aš buvodavau intymioje draugijoje su despote, kurią gerbiau, kuri savo galyje turėjo visą mano laimę ir visų galimų troškimų patenkinimą. Vilnius, 1812 »³⁰.

Stendhalis 1810 m. tikrai turėjo tarną Kamenskį. Betgi šios romantiškos svajonės užrašymas Vilniuje, kaip nurodo V. del Litto, yra dar viena iš Stendhalio fantazijų³¹. Savo autobiografijoje (1837 m.) Stendhalis pažymi, kad *De l'Amour* jis parašė Milane. Veikale jis fiktyviai priskiria ir keletą kitų fragmentų užrašyma tokiose vietose kaip Orša.

Tikri galėjo būti Stendhalio apsigalvojimai Vilniuje apie savo gyvenimą kariuomenėje.

Sėdėdamas giraitėje po nudžiūvusiu beržu už šešiasdešimt mylių nuo Maskvos, Stendhalis, apdulkėjęs, ištroškęs, 1812 m. rugpiūčio 28 d. prisiminė savo vakarykščią svajonę: susilaukti Italijoje tokio užsiėmimo, kokį turėjo Paryžiuje. Dienoraščio likutyje pastebi, išsprausdamas ir angliškų žodžių, kaip jis mėgdavo daryti :

« *It is dominant idea* nuo Vilniaus, kur aš pradėjau jausti kariuomenės skurdą »³².

Iš Vilniaus Stendhalis mums paliko ir vieną klaikų vaizdą, būtent, knygoje *Rome, Naples et Florence*.

²⁹ STENDHAL, *De l'Amour*, textes présentés, établis et annotés par V. del Litto, Paryžius 1970, 72 psl.

³⁰ Ten pat, 264 psl.

³¹ Ten pat.

³² STENDHAL, *Oeuvres intimes (Journal)*, texte établi et annoté par Henri Martineau, Paryžius 1955, 1224 psl.

Autorius, nuo Milano regėdamas Alpių kalnus, aiškina, kodėl jam mielesni Italijos kalnai anose apylinkėse ir kodėl jis bodisi Šveicarijos kalnais:

« Šveicarijos kalnai, priešingai, man visados primena žmogaus silpnumą ir vargšą keliauninką, kuri nuneša sniego griūtis. Šie jausmai gal yra asmeniški. Rusijos kampanija atgrasė mane nuo sniego, ne dėl pavoju man, bet dėl šlykštaus pasibaisėtinų kančių vaizdo ir dėl stokos gailėstingumo. Vilniuje skyles ligoninės sienoje užkamšiojo sušalusių lavonų gabalais. Kaip su tokiais atsiminimais rasti malonumo, žiūrint į sniegą? »³³.

Neužmiršo Stendhalis ir Nemuno. 1837-tų metų autobiografijoje jis rašo apie save:

« Jis dalyvavo žygyje Rusijoje ir pasižymėjo savo šaltakraujiškumu; grįždamas jis patyrė, kad baises buvo anas traukimasis. Penki šimtai penkiasdešimt tūkstančių vyrų nusikėlė per Nemuną; atgal per jį grįžo penkiasdešimt tūkstančių, o gal dvidešimt penki tūkstančiai »³⁴.

Tokių momentų iš Lietuvos, lygiai kaip ir didžiųjų savo šedevrų, Stendhalis galėjo ir visai neparašyti, nes savo kelionę jis vos nebaigė prie lietuviškų žemių: Aismarėse.

Kaip jau matėme, 1812 m. gruodžio mėnesį Stendhalis daugiau nei dvi savaites praleido Karaliaučiuje, turėdamas progos ten apsipažinti su vietos gyvenimu. Savo raštuose jis kalba apie Karaliaučiaus žmonių palinkimą filosofuoti, apie jaunus vokiečius, auklėjamus « tariamose filosofinėse sistemose, kurios tėra ne kas kita, kaip neaiški ir blogai parašyta poezija »³⁵ (*De l'Amour*). Vėliau jis daro pastabų apie Karaliaučiaus klimatą, darbininkus, papročius. Apie ano miesto žmonių palinkimą abstrakcijai jis užsimena ir savo knygoje *Rome, Naples et Florence*: esą, meno srityje jie malonumo patirti sugeba per samprotavimus³⁶.

Reikia spėti, kad iš Karaliaučiaus Stendhalis išskubėjo, priartėjęs kazokams. Kad būtų greičiau, leidosi rogėmis per užšalusias Aismares. Kaip toliau jam sekėsi, patiriame iš Stendhalio pirmos trumpos autobiografijos, rašytos 1822 m. Ten jis kalba apie save:

« Prie Karaliaučiaus, kai jis spruko nuo kazokų, važiuodamas per ledą Aismarėmis, ledas įlūžo po jo rogėmis... »³⁷

Autorius betgi neprasitaria, kaip rimtame pavojuje jis buvo ten atsidūręs.

³³ STENDHAL, *Rome, Naples et Florence*, Paryžius 1919, 66 psl.

³⁴ STENDHAL, *Oeuvres intimes*, 1532 psl.

³⁵ STENDHAL, *De l'Amour*, 168 psl.

³⁶ STENDHAL, *Rome, Naples et Florence*, Paryžius 1919, 63 psl.

³⁷ STENDHAL, *Oeuvres intimes*, 1522 psl.

Taigi, savo mintyse ir raštuose Stendhalis tarpais nuklysdavo į Lietuvą. Pagaliau ir tas pasibaisėjimas šiaure ne visados turėjo būti jam toks grasus, nes vienu laiku jis buvo net galvojęs įsikurti Rusijoje.

Į šiaurės plotus, tad gal ir apie kurią savo momentą Lietuvoje — Vilnių, Nemuną, pūgas Sūduvoje — jis grįžo ir paskutinėmis savo gyvenimo dienomis. Trečiojoje *De l'Amour* prakalboj, baigtoj pusantros savaitės prieš mirtį, jis vėl kalba apie siaubingą traukimąsi iš Rusijos, apie « didįjį vyrą, kuris pašaukė didžią tautą », apie vyriausybę, kuri, Napoleono vadovaujama, « išnešiojo mūsų vardą po visas Europos sostines »³⁸.

Tarp jų yra ir Lietuvos sostinė Vilnius, kurioje Stendhalis buvo dviem atvejais sustojęs.

A. VAIČIULAITIS

Washingtonas

38. *De l'Amour*, 341 p.

PRIEDAS
IŠ STENDHALIO LAIŠKŲ
A PAULINE PÉRIER-LAGRANGE

Saint-Cloud, 23 juillet 1812.

Le hasard, ma chère amie, me ménage une belle occasion d'écrire. Je pars ce soir, à sept heures, pour les bords de la Dvina ; je suis venu prendre les ordres de Sa Majesté l'Impératrice. Cette princesse vient de m'honorer d'une conversation de plusieurs minutes sur la route que je dois prendre, la durée du voyage, etc., etc., en sortant de chez Sa Majesté, je suis allé chez Sa Majesté le roi de Rome ; mais il dormait, et madame la comtesse de Montesquiou vient de me dire qu'il était impossible de le voir avant trois heures ; j'ai donc deux heures à attendre. Ce n'est pas commode, en grand uniforme et en dentelles. Heureusement je me suis souvenu que ma place d'inspecteur me donnerait peut-être quelque crédit, dans le palais. Je me suis présenté, et l'on m'a ouvert une pièce qui, dans ce moment, n'est pas habitée.

Rien de plus vert et de plus tranquille que ce beau Saint-Cloud. Voici ma route que tu pourras suivre sur la carte : de Paris à Châlons, Metz, Mayence, Francfort-am-Mein, Weimar (l'Athènes de l'Allemagne, c'est là que vit Gœthe et que vivait Schiller. Tout cela parce que le prince aime les lettres et les arts, il a des palais mieux situés que ceux de France, de Russie et de l'Autriche), Leipzig, Torgau, Francfort-sur-l'Oder, Conitz, Koenigsberg (où toutes les femmes sont jolies), Intersburg, Gunbinen, Kowno (dont le chevalier de Noüe mon ami est intendant), Wilna et de là des bourgades que je ne connais pas jusqu'à la Dwina. J'irai fort vite, ayant un courrier en avant jusqu'à Koenigsberg ; mais là, les doux effets du pillage commencent à se faire sentir ; cela redouble à Kowno ; on dit que, dans les environs, on peut faire cinquante lieues sans trouver un être vivant (je regarde tout cela comme très exagéré ; ce sont des bruits de Paris, c'est tout dire pour l'absurdité). Le prince archichancelier m'a dit hier de tâcher d'être plus heureux qu'un de mes collègues, qui a mis vingt-huit jours de Paris à Wilna. C'est dans ces déserts ravagés qu'il est difficile d'avancer, surtout avec une pauvre petite calèche viennoise, écrasée de mille paquets ; il n'est pas un personnage qui n'ait eu l'idée de m'en envoyer.

A propos de cela, Gaétan voulait venir avec moi ; je lui ai répondu qu'il était physiquement impossible que ma calèche contînt plus que moi et mon domestique. Là-dessus, il m'a écrit une lettre impertinente, m'accusant d'avoir offert de le mener. Je suis, dans cette circonstance, comme l'honnête homme dont parle La Bruyère : mon caractère jure

pour moi ; on sait que je n'aime pas les ennuyeux, et encore vingt jours de suite ! C'est le pendant de la lettre où son père m'appelait charlatan ; on ne peut l'être moins, car je leur ferai entendre à la première occasion qu'ils peuvent me regarder comme n'existant plus pour eux.

Écris-moi, je t'en prie, au moins une fois par mois. Songe que ma curiosité sur ce qui te regarde redouble en raison de la distance. Voici le moyen de faire parvenir tes lettres :

1° il faut les écrire sur papier fin ;

2° les mettre sous enveloppe adressée à M. Maréchal, secrétaire intime de S. E. M. le comte Daru, à la secrétairerie d'État, hôtel d'El-beuf, à Paris ;

3° affranchir le tout ; car M. Maréchal recevant chaque jour vingt lettres de ce genre a pris le parti de refuser tout ce qui n'est pas affranchi.

Voici ce qui arrivera à ces lettres. Si elles sont sur du papier mince, il les mettra à l'estafette, établissement au moyen duquel les lettres ne mettent que dix jours de Wilna ici. Si elles sont pesantes, il les donnera à l'auditeur partant le jeudi.

Faure a eu la bonté de se charger de la commission de Putois, l'opticien, de celle de la montre et des stéréotypes. Tu m'as envoyé 4 doubles louis et 2 simples. Fais le calcul de ce que ces pièces font en francs. Rabats-en le prix des livres envoyés, j'en ôterai le prix des commissions et je te devrai le reste. Fais, je t'en prie, tous ces calculs, autrement je l'oublierai net.

Je suis charmé que tu aies acheté Shakespeare ; c'est encore le peintre le plus vrai que je connaisse.

Adieu ; si tu ne viens pas à Paris, va à Milan par le Simplon et les îles Borromées et reviens par le Mont-Cenis. J'aimerais mieux ce voyage que celui de Paris. Adieu, aime-moi.

H.

A PAULINE PÉRIER-LAGRANGE

Wilna, le 7 décembre 1812.

Je me porte bien, ma chère amie. J'ai bien souvent pensé à toi dans la longue route de Moscou ici, qui a duré cinquante jours. J'ai tout perdu et n'ai que les habits que je porte. Ce qui est bien plus beau, c'est que je sois maigre. J'ai eu beaucoup de peines physiques, nul plaisir moral ; mais tout est oublié et je suis prêt à recommencer pour le service de Sa Majesté.

Mille choses à mon cher François. Écris-moi sous le couvert de M. Maréchal.

SERIN
Cap[itai]ne.

A PAULINE PÉRIER-LAGRANGE

Kœnigsberg, 28 décembre 1812.

A MOLODETCNO, je crois, à trente lieues de Wilna, sur la route de Minsk, me sentant geler et défaillir, je pris la belle résolution de précéder l'armée. Je fis avec M. Busche quatre lieues en trois heures ; nous fûmes assez heureux pour trouver encore trois chevaux à la poste. Nous partîmes et arrivâmes à Wilna, assez abattus. Nous en repartîmes le 7 ou le 8 et arrivâmes à Gumbinnen, où les forces physiques revinrent un peu ; de là, je suis arrivé ici, voyageant à quelques lieues en avant de M. Z.

Arrivés ici, nous avons vu arriver tout le monde, excepté Gaétan. Il paraît qu'il était malade avant Wilna. Ici, M. Daru m'a raconté qu'il l'avait trouvé à Wilna entièrement sans courage, pleurant et regrettant sa mère. M. Daru lui prêta de l'argent, ensuite son dernier cheval et sa dernière paire de bottes, conduite réellement très belle dans ces temps de trouble où un cheval était la vie. J'ai cherché à éclaircir toutes ces malheureuses circonstances ; tout le monde déplore le sort de ce pauvre jeune homme, mais personne n'ajoute un fait à ce qui a été dit à M. Daru par ses domestiques qui, les derniers, ont vu Gaétan à une lieue de Kowno. Quand tout ceci se passait, j'étais cinq ou six lieues en avant. Peut-être quand mon oncle saura tout ceci, il trouvera quelque plaisir à écrire aux personnes qui ont vu son fils près de Kowno. Ce sont M. Garnot, commissaire des guerres, et Édouard Ribaux, ad[join]t aux commissaires des guerres, neveu de M. de Baure.

Je t'écris tout ceci pour toi craignant de ne pas avoir le temps de le faire plus tard, mais n'en dis rien qu'à mon père. Il y a encore quelque faible espérance, mais elle est bien faible.

Des généraux, des commissaires ordonnateurs ont péri dans cette marche ; il est bien difficile que Gaétan, qui n'avait pas toute la résolution désirable, ait résisté ; il serait encore possible qu'il fût prisonnier.

Adieu, ma chère amie, voilà une bien triste nouvelle ; n'en dis absolument rien. Je pense que M. D[aru], qui s'est conduit d'une manière très belle, écrira au père. Moi, je me suis sauvé à force de résolution ; j'ai souvent vu de près le manque total de forces et la mort.

Mille amitiés à ton excellent mari. Donne-moi donc de tes nouvelles : depuis cinq mois, pas un mot de Cularo.

Adieu, etc., etc.

GALBOIS.

LITERATŪRA

- STENDHAL, *Correspondance*, Edition établie et annotée par Henri Martineau et V. del Litto, I t., Paryžius 1962.
- STENDHAL, *De l'Amour*, Textes présentés, établis et annotés par V. del Litto, Paryžius 1970.
- STENDHAL, *Journal*, Texte établi et annoté par Henry Debraye et Louis Royer, I-V t., Paryžius 1923-1934.
- STENDHAL, *Histoire de la peinture en Italie*, Texte établi et annoté par Paul Arbelet, Paryžius 1924.
- STENDHAL, *Napoléon*, Paryžius 1929.
- STENDHAL, *Oeuvres intimes*, Texte établi et annoté par Henri Martineau, Paryžius 1955.
- STENDHAL, *Rome, Naples et Florence*, Paryžius 1919.
- STENDHAL, *Vie de Henri Brulard*, Texte établi par Henri Martineau, Paryžius 1953.
- V. BIKULIČIUS, *Stendalis Vilniuje*, žr. *Vakarinis naujienos*, 1967.IV.15 d.
- Sergent BOURGNE, *Ses Mémoires*, Paryžius 1967.
- A. ČIPKUS, *Stendhal*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVIII t., Bostonas 1963, 490-491 psl.
- BR. DUNDULIS, *Napoléon et la Lituanie en 1812*. Paryžius 1940.
- H. MARTINEAU, *Le Calendrier de Stendhal*, Paryžius 1950.
- A. VINOGRADOV, *Stendal i ego vremia*, Maskva 1938.

STENDHAL EN LITUANIE

par

A. VAIČIULAITIS

Résumé

Cette petite étude prenant comme sa source principale la *Correspondance* de Stendhal (I, 1800-1821. Édition établie et annotée par Henri Martineau et V. del Litto. Paris, 1962) traite le voyage de cet écrivain à travers la Lituanie en 1812.

Stendhal se mit en route de Paris le 23 juillet comme commissaire des guerres de la Grande Armée. Dans ses bagages il avait le manuscrit de son *Histoire de la Peinture en Italie*, « deux énormes portefeuilles et cinquante paquets particuliers, entre autres, une lettre que S. M. l'Impératrice vient de me remettre en me recommandant de la porter vite à l'Empereur » (Lettre du 23 juillet 1812).

Napoléon qui arriva en Lituanie le 21 juin s'arrêta d'abord à Vilkaviškis où il déclara la guerre à la Russie. Stendhal au lieu d'aller à Vilkaviškis se dirigea vers Mariampolė (... « je n'ai pas eu l'occasion d'adresser la parole à une femme depuis le village de Mariampol », écrivit-il le 18 octobre 1812 de Smolensk).

Après le passage de Nemunas (Nièmen) aux environs de Kaunas (Kowno) le voyage devint plus pénible. Au delà de Vilnius (Wilna) il eut « des peines physiques extrêmes » (Lettre de Smolensk le 24 août 1812).

En Russie Stendhal fut chargé de la direction générale des approvisionnements de réserve dans les gouvernements de Smolensk, Mohilev et Vitebsk.

Il quitta Smolensk le 11 novembre. La retraite de la Grande Armée, comme le dit V. del Litto dans le *Tableau Chronologique* (*Correspondance* de Stendhal, I) fut infernale. A Mołodeczno Stendhal perdit le manuscrit de l'« *Histoire de la Peinture en Italie* », « douze jolis volumes verts, petit in-folio, mangés par les Cosaques » (Lettre du 30 septembre 1816).

Stendhal arriva à Vilnius le 6 décembre. « J'ai tout perdu et n'ai que les habits que je porte, — écrivit-il le lendemain à sa sœur Pauline. — Ce qui est bien plus beau, c'est que je sois maigre. J'ai eu beaucoup de peines physiques, nul plaisir moral ».

Dans la capitale de la Lituanie il fut témoin des scènes horribles.

« A Wilna, on bouchait les trous dans le mur de l'hôpital avec des morceaux des cadavres gelés », se souvint-il plus tard dans son livre *Rome, Naples et Florence*.

Parmi les Français qui se sauvaient de la Russie était Gaétan Gagnon, un parent de Stendhal du côté maternel. « Il paraît qu'il était malade avant Wilna », dit Stendhal dans sa lettre à Pauline le 28 décembre 1812. Il exprima ses doutes dans la même lettre « que Gaétan, qui n'avait pas toute la résolution, ait résisté », car « des généraux, des commissaires ordonnateurs ont péri dans cette marche ». Stendhal ajouta que c'étaient les domestiques de Daru qui ont vu les derniers « Gaétan à une lieue de Kowno ». Dans l'*Index des noms cités (Correspondance de Stendhal, I)* nous trouvons cette note : « Gagnon [Gaétan]... adjoint provisoire aux commissaires de guerres, disparu en Russie ». Peut-être serait-il plus exact de conclure que ce parent de Stendhal, un jeune homme de 19 ans, finit sa vie en Lituanie — « à une lieue de Kowno ».

Quant à Stendhal lui-même, après Gumbiné (Gumbinnen), « où les forces physiques revinrent un peu », il passa la seconde moitié de décembre à Königsberg. Il quitta la ville le 30 du mois. Dans ces territoires où la langue lituanienne était encore vivante il rencontra un nouveau danger. Dans son autobiographie (1822) il écrivit de soi-même : « Près de Königsberg, comme il se sauvait des Cosaques en passant le Frische Haff sur la glace, la glace se rompit sous son traîneau ».

Stendhal n'ajouta rien de plus sur cet accident.

Son voyage à travers la Lituanie ne joue aucun rôle important dans son œuvre. Mais nous en trouvons des traces dans ses lettres et dans tels livres de Stendhal comme *Napoléon, Vie de Henri Brulard, l'Histoire de la Peinture en Italie, De l'Amour ou Rome, Naples et Florence*.